

Miten suomennettiin Erasmus Libellus Aureus?

MATTI KUUSI

1. Cullaisen Kirian viisi vuosisataa

1490-luvulla nuori Erasmus Rotterdamilainen luonnostelee Burgundin hovissa tai Pariisissa kirjeellisen hyvän käytöksen oppikurssin tulevalle Veriannin ruhtinaalle Adolphille.

1530 vanha E. muokkaa kirjeistä »Libellus Aureus de civilitate morum puerilium» -nimisen kirjasen ja omistaa sen Adolphin pojalle Hendrikille. 1. painos valmistuu Frankfurt am Oderissa, 2. painos 1532 Leipzigissä.

1573 kirja painetaan ensi kerran Tukholmassa.

1620 Jonas Hambreus ruotsintaa kirjan, joka kaksikielisenä tulee örebrolaiseen ylhäisaatelin poikien kouluun oppikirjaksi.

1642 Amos Comenius, luterilaisen Euroopan urauurtava pedagogi, tulee Ruotsiin ja saa Axel Oxenstiernalta tehtäväkseen uudistaa kouluopetuksen. Hän korostaa lapsen äidinkielen huomioonottoa samoin kuin latinan ja moraalin opetuksen yhdistämistä.

1665 lienee Turussa painettu 3 painoarkin suuruinen latinankielinen Libellus Aureus. Yhtään kappaletta ei ole säilynyt.

1670 piispa Johannes Gezelius vanhemman ja kirjanpainaja Johan Winterin 1668 perustama kirjapaino saa julki latinalais-ruotsalais-saksalais-suomalaisen Cullaisen Kirian Nuorucaisten Tapain sijwollisudest, 184 sivua.

1693 tulee samasta Turun painosta latinalais-ruotsalainen laitos.

1761 J. C. Frenckell painattaa Turussa Cullaista Kiriaa mukailevan Lyhykäisen Neuwon Hywihin ja Sijwollisihin Ihmisten Tapoin; Nuorudelle.

1800- ja 1900-luvulla monet tieto- ja oppikirjat, mm. Suomen kansan aikakirjat, sisältävät otteita vuoden 1670 Cullaisesta Kiriasta.

1961 Lions Club Meilahti myy 1000 numeroitua kappaletta suomennoksen näköispainosta vajaanmielisten lasten hyväksi. Lehtori Helmer Winter varustaa kilpailevan laitoksen n. 200 painovirheellä ja ansiokkailla loppuselyksillä.

30.6.1989 Vammalassa joukko professoreja ja maallikoita pohtii kysymystä, miten Cullaisen Kirian suomentaja(t) voitaisiin jäljittää.

2. Olisiko piispa Gezelius pystynyt suomentajaksi?

Meilahden edition jälkisanasessa kouluneuvos Matti J. Castrén tuo julki käsitöksensä, että »Erasmuksen käytösoppaan todennäköisesti käänsi suomeksi ja painatti Turun piispa Juhana Gezelius vanhempi». Perusteluna on svetisismien runsaus »verrattuna jopa 1600-luvun suomenkielen yleiseenkin tasoon». Piispan, jonka suomen opinnot tuskin alkoivat ennen kuin Turkuun saapuessa 1664, »on luultavasti ollut pakko rakentaa itse uusia sanoja, missä hän vaikuttaa usein onnistuneenkin».

Kesäkuussa 1989 Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Raimo Jussila ja Sari Vaula vertasivat laatimaani Cullaisen Kirian suomennoksen sanastoa vanhan kirjasuomen kokoelmiin ja ensiesiintymätiedostoon. Tulos: »Cullaisessa Kiriassa on 153 ensiesiintymää, joista 110 oli jo KKTK:n kokoelmissa ja 43 oli uusia ensiesiintymiä. Uusista ensiesiintymistä 19 oli sellaisia, joista ei kokoelmissa ole ennestään tietoja.»

Ensiesiintymien joukosta löytyy todella neljäntäkymmentä vierasleimaista:

Adelisudest, alasnielä, Englenderein, Phasianus (= fasaani), Franshusit, fyörä[ä], Hispanialaisten, Howimiesten, Ibererein, Italialaisten, Jacku, gaffelilla, Capuna (= salvukukko), kijnnilikistetyillä, Kliijsterillä, Klijtulla, malauxet, Maracattein, narraitten, Pannucacusta, Poiskieldäjän, pois pistänexi, priscotuxella, prunti suin, Sardonialaisexi, sokerita, Sonnein, Sukilla, Swicerin, sängycamarista, Turturduwain, ulos näyttäväiset, ulos pistetyllä, ulos sylke, yliaicaisen.

Vastapainoksi Cullaisen Kirian suomennos tuo kirjakieleen kymmeniä uusia fennismejä:

ahnesti, aiwastos, haarucalla, hanckiosta (= tahallaan), harja[a]man, haucattua, haucotus, hellittä[ä], helottaminen (= äänekäs nauru), hiestää (= hangata), häwyntiettämättömyden, Ihocastens, ijli (aivastuksen puuskasta), Juopulallein, jäänöxiä (= ruuanjätteitä), »eli yski eli carista», Carsoin, Kissain, Cuolalla, cuorsata, kynsiä, kyyny Silmin, lahjoittaja, lautaisella (14 kertaa), lembiä (= lempeä), Licasormexi, Longaluihin, maiscuttawat, Nälcä-curkein, pahanelkisyten, pahan juonisuden, puoli syötyä, pyhielijalla, Pöytälijnalla, rawotetuilla, Rascas-Rindaisille, rasuaisia, riwo puheisijn, rypistä[ä], ryökävät, Rään, Saiwarten, sijwotoin, siljoitella, Suola astia, suuttumus, syhyttä[ä], taloinpoicainen, Waate Parren, wijttauxilla, wirhidze, wälkeex, Wästäräckein, wääristetän, wäräjalan, ystäwällisyden, ängyttämistä.

Se, että CK-suomennoksen vähän yli 1300:sta eri sanasta lähes 12 % on kirjasuomen ensiesiintymiä, ei selity ainakaan suomentajan kielitaidottomuu-

Miten suomennettiin Erasmusuksen Libellus Aureus?

desta. Erasmusuksen 46:sta latinalaisesta sivusta ruotsintaja selviytyi 44 sivulla, saksantaja tarvitsi 51½ sivua, suomentaja vain 40 sivua. Niin kuin näytesikermistä havaitaan, uutta sanastoa oli löydettävä varsinkin eksoottisten kulttuurikäsitteiden ja arkisimman lähitodellisuuden ilmiöiden nimeämiseksi.

Voisi ajatella, että piispa Gezelius mainion kielipään ja suomentaitoisen sihteerin avuin olisi pystynyt rakentamaan pääosan edellisen sikermän uudissanoista.

Sitä vastoin jälkimmäiseen sikermään sisältyy niin kotikutoinen valikoima eri murrealueiden sanastoa, että G. epäilyksettä putoaa pois suomentajaehdokkaiden joukosta.

3. Epäröikö suomentaja vai kiisteleekö työryhmä?

Silva Kiuru kiinnitti huomioni 19 kohtaan, joissa CK-suomennos esikuvistaan poiketen esittää sulkeissa vaihtoehtoisen sanan tai fraasin.

Sivulla 149: *Tynnyrin tekijlle ja Sepille (Rautijoille)* – lat. thynnus ac fabris / ruots. Tunnebindare och Handwärfkare / saks. den Meerfischen und Schmieden oder Zimmerleuten.

151: *Kehnous (Häpy) eij wärä (Falski) eli päälle siwuttu Färi* – pudor, non fucus, aut ascititius color / Blygsamheet, och ey någon falsk eller anstruken Färga / Scham, nicht eine angestrichene Farbe.

151: *on Thrasonin (kerscajan) Tapa* – Thrasonis est / hörer Thrasoni / gehöret einem Grossprecher zu.

151: *kijnni (ummes) oleman* – conjunctum sit / igenstå / sol seyn zugethan.

156: *owat Taimein (Plantuin) caldaiset* – plantulis similia sunt / är lijka som vnga Plantor / sind gleich den jungen Pflänzlein.

157: *ehkei yhtän todistaja (Näkiä) läsnä olis* – etiamsi nemo testis adsit / fast än intet Witnessbörd förhanden är / ob wol kein Zeuge vorhanden.

161: *sijwottomalla Kliijsterillä (Woitella)* – indecoro tectorio / medh otienligh Kliijstring / mit einem unzierlichen Tünchwerck.

161: *Onni (Rickaus)* – fortuna / Lyckan / das Vermögen oder Reichtumb.

168: *hillitzemän hänen himons (haluns)* – affectui temperare / at temperera sina begärelser / sein Begierde zu messigen.

169: *Woidelluita (rasuaisia) Sormejans* – Digitos unctos / the besmorde Fingren / Die beschmierte Finger.

171: *Permando (Laattia)* – pavimentum / Golfwet / das Pflaster.

171: *Calwa (jyrsiä) Luita Hambain* – ossa dentibus arrodere / Gnaga Beenen medh Tänderna / Mit den Zänen an den Knochen gnagen.

174: *cuin iloituden pimittä (wähendä)* – quod obfuscet hilaritatem / som lustigheetena förtaga kan / dass die Fröligkeit verdunckeln möchte.

175: *toimen woiman (ymmärryksen)* – animi vim / Sinnes Krafft / die Krafft des Gemüths.

176: *kijttämän (lukeman Pöydäldä)* – – *aica kijttä (lukia)* – agre gratias – – dicendi tempus / at göra Tackseijelse ... tijden til at tacka / die Dancksagung zu thun ... die Zeit und raum zu reden.

178: *näky olewan Poiskieldäjän (hyljäjän) tapa* – videtur aversantis / synes lijka som then man ey gärna såge / scheint als wenn man einen nicht gern sihet.

180: *Muorit (Frouwat)* – dominae / Fruer / für Frawen zu halten.

183 (otsikko): *Sängycamarista (Cammioista)* – De cubiculo / Om Sänge Kammaren / Vom Schlaffkammern.

183: *peitettä (Ylistä)* – pallijs / Täcket / die Decke.

Viidesti on suoraan ruotsalaisesta vastinetekstistä siepatun lainasanan rinnalle pantu kotoinen synonyymi. Suunnilleen yhtä usein vaihtoehtoa on tarvittu vieraantuntuisen sanan tai fraasin merkityksen selventäjäksi. Kahdesti on haluttu tuoda näkyviin saksantajan vapaa tulkinta (*kerscajan, Rickaus*). Yhdeksästi on kyse horjunnasta kahden omapohjaisen synonyymien välillä. Ainakin 'permanto' ja 'laattia' edustavat eri murrealueita (Kettusen murrekartta n:o 151).

Päätyikö suomentaja sulkumerkkimenetelmäänsä vain oman kielitajunsa ratkaisujen välillä empien? Oliko hänellä avustajia, jotka merkitsivät käsikirjoituksen laitaan muutosehdotuksia? Vai syntyikö suomennos kollektiivisesti, eri murteita tuntevien latinakoululaisten väittelystä?

4. Suomentaja(t) kirja- ja murre-suomen ristipaineessa

Olipa suomentajia yksi tai useampia, ainakin kielenparsi on pluralistista. Poimin murteentutkijain iloksi kimpun tyypillisiä kahtalaisuuksia:

lyhy lyhyt, waate waatet, nämä nämät, tullu tullut. sitte sitten. mulle minulle, huomeltain huomeneltain, tapoin tapoihin, pois pojes. myötä myöden (anda). aterioita atrioitesa. kynärpää kynärpäällä kynnärpäällä. pyhijt pyhielijnalla, jalat jalaan. jaloillansa jalwoillans. nuolla nuolda. taiwu-

ta taidutat. näemme näemmä. uloskäywällä läpikäywille. ylenanda ylöndamisen. oppinet oppenuitten, hämmästynexi hämmästynyitten. häpexi häpiäxi, häpemättömät häpiällisest häpjällisest, usemmin usiasti. luetan lujetan. luke lukia, catzoa kertoja (kaikki infinitiivejä). luunpitämättömydest rawotetuilla. wapaisa wijsahilda. erehtty walhetteliain. andaisit kieläisimme. puhdas nuhudeldu. tekijlle lulijitten pilcaitten.

Osaksi lienee kyse kirjallisen perinteen ja suomentaja(i)n oman puhekielen vastakkaisuuksista, osaksi ortografian vakiintumattomuudesta. Yleisleima on riidattomasti länsisuomalainen: *pramius*, *trappu*, *kliitu*, *tykö*, *suorsa*, *maco*, *yhtä hawa*, jne. Pertti Virtaranta toteaa suhteellisen runsaasti varmoja satakuntalais-hämäläisyyksiä, joskus myös Pohjanmaalla muttei lounaismurteissa tavattavia sanoja ja muotoja: *semmengän*, *ryökäwät*, *ylösammultut*, *kyynysilmin*, *jalaan*, *pajetaan*. Toisaalta esim. *cuohitoxen*, *rascas-rindaisille* ja (yskimisen ja syljeskelyn yhteyteen kuuluva) *caristamisest* näyttäisivät nykylevikin valossa kuuluvan Varsinais-Suomen ja Pohjois-Pohjanmaan yhteiseen murrepohjaan, kun taas *hiestää* (= hangata) ja *siljoitella* (*caswojans*) vaikuttavat keskipohjalaisuuksilta.

5. Suomennostyö palapelinä?

Cullaisen Kirian ortografia horjuu, mutta horjunnassa on tilastollista säännönmukaisuutta.

Niinpä 3. persoonan omistusliite kehittyi työn edetessä loppuheittoisuuden suuntaan: *itzensä* < *itzens*, *käsiwarsiansa* < *käsiwarsians*. S. 145–160 loppuheitto dominoi vain 41:35, s. 161–169 48:13 ja s. 170–184 80:10.

1. tavun pitkistä vokaaleista on s. 147–151 36 % kirjoitettu yhdellä vokaalimerkillä, s. 152–169 28 %, mutta s. 145–146 ja 170–184 enää 15 %: *mutamat* > *muutammat*, *surembi* > *suurembi*. Kun johdantosivut muuten ovat erityisen jäykkää, vanhahtavaa *suomea* (*inhiminen* pro *ihminen*, *seiso hywin* pro *sopi hywin* jne.), näyttää toimittaja työn loppuvaiheessa korjailleen sivujen 145–146 silmäänpistäväntä ortografiaa ajan tasalle.

Nykysuomen *ts*:n sijasta vuoden 1642 Raamattu käytti johdonmukaisesti *dz*:aa, mutta vuoden 1685 Raamatussa Henrik Florinus korjasi *dz*:n *tz*:ksi. Cullaisessa Kiriassa dominoi *tz*, mutta s. 152–155 on 6 *dz*-tapausta, s. 163, 167 ja 177 yhteensä 8 yleensä Raamattuun tai virallisiin teksteihin nojaavaa *dz*-sanaa, ja kirjan lopussa, jakeesta 181:35 alkaen, *dz*-kirjoitustapa on yksinomaisena. Pidettiinkö eroa 1660-luvulla niin yhdentekevänä, että kulloinenkin kirjuri tai latoja sai menetellä kuten halusi? Vai puuttuiko asiaan viime tingassa joku arvovaltainen konservatiivi?

Herkullisin näyte siitä, miten satunnainen kielimestari on saattanut vivuta käännöstyön uudelle raiteelle, on sivuilla 156–158:

eikä ole paljo soweliambi *cupeisa Käsin* seisoa eli istua — — istua *hajalla Polwin* — — mutamat seisovat *ristisä Särin*.

S. 167 tulee, ehkä mallin mukaisena oivalluksena, vielä neljäs inkongruentti instruktiivirakenne:

Cadzella muiden päälle juodesa *wärillä silmin* on luwatoin.

Ruotsintaja ja saksantaja ovat tarvinneet kaksin- tai kolminkertaisen sanamäärän, jopa Erasmuskin puolta pitemmän ilmauksen sopimattoman asennon tai ilmeen luonnehdintaan. Myös CK-suomennos palaa tämän jälkeen kankeisiin sananmukaisuuksiin.

Ainoa havaitsemani 1600-luvun inkongruentti instruktiivirakenne CK:n esiintymän lisäksi on *vesis silmin* ruumissaarnassa, jonka Johannes Thuronius piti 1686 Messukylän ja Teiskon kirkkoherran M. Wallaeuksen hautajaisissa. Haravoidessani Helsingin yliopiston Suomen kielen laitoksen vielä keskeneräisestä muoto-opin arkistosta tähän liittyvän aineksen 50 pitäjänkokoelmasta tuli vastaan vain 16 esimerkkiä 12 eri pitäjästä:

Pohjoinen Satakunta ja Häme: *takana silmin* (Honkajoki), *toisas silimin* (Kankaanpää), *naurussa suin* (Kuru), *suussa hampain* (Teisko), *palijassa jaloin* (Virrat).

Savolaismurteet: *verissä päi* (Hirvensalmi), *ristissä käsin*, *kummissa käsin* (Kontiolahti), *avossa suin*, *hymyssä suin* (Liperi), *kenossa selin* (Sääminki).

Muu Suomi: *ummessa silmin* (Askola), *haaralla jalon*, *ristissä käsin* (Pattijoki), *itkussa silimii*, *vesissä silimii* (Reisjärvi).

Tuskin on sattumaa, että genetiivimuoto *oikian Jalaan* varastautuu julki s. 158 heti *ristisä Särin* -kuvion jälkeen. Molemmat ovat vieraita mm. lounaismurteiden alueelle (vrt. Kettusen murrekartta n:o 52).

6. In usum scholarum et poedagogiorum

Se miten visusti parhaat murre-ekspertit Martti Rapolasta Pertti Virtarantaan ovat varoneet täsmentämästä mielikuvaa Cullaisen Kirian suomentajan kotiseudusta, puhuu puolestaan. Ongelma ei ole kaukana Agricola-problematiikasta. Ilman Mikael Torsbyuksen omaa apua terävinkään murreanalyttikko tuskin löytäisi tietä hänen teksteistään kaksikieliseen pernajalaiskotiin.

Kaksikielinen Turku, esipolvilta periytyneet paperit ja omien kollegain ja

Miten suomennettiin Erasmusuksen Libellus Aureus?

oppilaiden käännösharjoitukset ovat ehkä häivyttäneet vähiin myös CK-suomentajan persoonalliset jäljet.

Vammalan seminaarissa Silva Kiuru kysyi, olisiko suomentajan nimi jätetty painamatta CK:n nimilehdelle, jos suomennos olisi ratkaisevasti yhden miehen työtä.

Nyt nimilehti kertoo kirjasen synnystä ja tarkoituksesta: »muinen unohdettumattoman Erasmus Rotterdamilaisen kirjoittama, mutta nyt ruotsin, saksan ja suomen kielisin käännöksin varustettuna uudelleen julkaistu koulujen ja pedagogioiden käyttöön, ja Turussa Gezeliuksen painokirjaimin Johannes Winterin painama vuonna 1670».

Viite Cullaisen Kirian koulukäyttöön on merkittävä myös pohdittaessa, mistä piiristä piispa Gezeliuksen kannatti etsiä pätevää toimittaja-suomentajaa. Franz Bierlaire luettelee kymmeniä Saksan kouluja, joissa 1600-luvulla luettiin Erasmusuksen hyvän käytöksen käsikirjaa (Richard L. De Molen: *Essays on the works of Erasmus*, New Haven & London 1978, s. 242). Nähtävästi Amos Comeniuksen kasvatusteorologia, jonka pääkohdat mm. Gezelius hyväksyi, toi Libellus Aureuksen myös Pohjoismaiden kouluihin.

Vuoden 1649 koulujärjestyksen mukaan koululaiset joutuivat opiskelemaan latinaa edistymisestä riippuen 8–12 vuoden aikana 3/4 koko tuntimäärästä. Yksi todiste Cullaisen Kirian ja latinanopetuksen yhteydestä löytyi, kun Jorma Vallinkoski tutkitutti HYK:ssa minulle periytyneen kappaleen paksut nahkakannet. Niiden sisältä löytyi »vain jonkun koulupojan latinan kieliopin harjoituksia».

7. Suomentaja: Gabriel Tammelinus vai Henrik Florinus?

CK-suomennoksen profiili erottuisi jyrkemmin ja luotettavammin taustastaan, jos vanhan kirjasuomen sanastosta olisi käytettävissä Pauli Saukkosen ym. toimittamaa Suomen kielen taajuussanastoa (1979) vastaava tilasto.

Esimerkiksi verbi 'voida' puuttuu tyyten Cullaisesta Kiriasta, vaikka se SKT:n aineistossa on 9:nneksi yleisin suomen sana. Vanhan kirjasuomen melko sattumanvaraisesti noukitun sana-arkiston pohjalta ei ole helppo nähdä, ketkä 1660-luvulla toimineet kielenkäyttäjät ovat todella boikotoineet sanaa.

Metodisista epäilyistä huolimatta olen yrittänyt jäljittää Cullaisen Kirian suomentajaa tilastoimalla Vanhan kirjasuomen sanakirja 1:n ja em. sana-arkiston varassa parikymmentä tapausta, joissa uudissan tms. ottavat käyttöön huomatakseni vain CK ynnä joku nimeltä tunnettu kynämies vuosilta 1650–1690. Tekstiviitteet selviävät VKS 1:n lähdeluettelosta.

Gabriel Tammelinus 1688: *Iilit, ijlit* s. 236; *catzelemusta* s. 295; *sijwottomast* s. 226. CK 150; 157; 154 ja 160.

Henrik Florinus (F): *aiwastus* VKS 1:37; *Istuitten* 1688 Cc2a; *permanto & laattia* 1678 s. 25. CK 150; 157; 171.

Andreas Pacchalenius 1667: *eroittaia* (= erotuomari) L7b; *Förstillisestä* (— *Sugusta syndynyt*) E2b. CK 180 ja 182; 145.

Jacobus Raumannus 1674: *(ohjat) hellitetän* s. 178; *ylös ajatelluilla (töil-läns)* s. 55. CK 164; 153.

Vain yksi yhtymäkohta: Abraham Ikalensis 1659 (*enimmäxi*); Laurentius Petri 1670 (*ihockam*); Thomas Rajalenius 1654a (*wettäns heittäwät*); Martinius 1689 (*taloinpoicainen*); Procopaeus 1690 (*Cunniannimet*); Salamnius 1690 (*hillitty*).

»Tilasto» voi aineiston pienuuden takia näyttää pikemminkin arvanheitolta. Merkillisesti se kuitenkin nostaa kärkeen ne kaksi koulunrehtori-suomentajaa, joiden puoleen voisi otaksua piispa Gezeliuksen kääntyneen, kun hän etsi pätevintä mahdollista apumiestä nelikielisen Libellus Aureus -koulukirjan toimitustyöhön.

Gabriel Tammelinus (1641 – 1695) oli Tammelan kirkkoherran, arvostetun saarnakirjailijan Laurentius Petrin poika, Turun katedraalikoulun vararehtori 1667, rehtori 1670, Lohjan kirkkoherra 1675. Piispa Gezelius luonnehtii häntä kirjeessään »Suomen Speneriksi». T. julkaisi latinaksi runoja, ruotsiksi ruumissaarnan ja suomensi saksasta Johan Gerhardin Pyhät Tutkistele-muxet (1680). Tuon suomennoksen harvinaista elävyyttä todistavat uudet painokset 1688, 1732, 1765, 1767, 1774, 1781, 1794, 1802, 1818, 1836, 1840, 1863, 1875, 1909.

Henrik Florinus (1633–1705), Paimion kappalaisen poika, toimi 1663–1671 Hämeenlinnassa kirkkoherrana, linnansaarnaajana ja alkeiskoulun rehtorina. Piispa G. vieraili 1670 Hämeenlinnassa, ja koulu sai triviaaliskoulun tehtäviä. F. julkaisi 1678 latinalais-ruotsalais-suomalaisen sanaston, 1695 latinalais-ruotsalais-saksalais-suomalaisen, uudisti Raamatun (1685) ja Augsburgin uskontunnustuksen (1693) suomennokset, suomensi kirkkolain 1688.

Kieli- ja kynätaidoiltaan niin Tammelinus kuin Florinus pystyi hyvin Erasmusuksen suomentajaksi. Mutta Turun katedraaliskoulu oli maan johtava opinahjo, sen rehtori istui Turun akatemian konsistorissa, hänen oli helppo pitää yhteyttä piispaan ja kirjapainoon, kannustaa lahjakkaita nuorukaisia käännösluonnoksia sommittelemaan. Pikemmin Tammelan kuin Paimion suuntaan viittaa ehkä CK-suomennoksen hämäläisvoittoisuus. Mutta käännöstyöhön on ilmeisesti osallistunut vähintään yksi pohjoisempaa Satakunnasta tai Hämeestä kielikorvansa perinyt avustaja.

Miten suomennettiin Erasmusuksen *Libellus Aureus*?

Kun Gabriel Tammelinus ja hänen kuoltuaan Henrik Florinus veivät yhdessä perille Laurentius Petrin aloittaman suomalaisten sananlaskujen keruu- ja julkaisutyön, ei ole vaikea kuvitella heidän olleen jonkinasteisessa yhteistyössä jo 1660-luvun lopulla.

Ceterum censeo: vanhan suomennossuomen semanttisista piiloviesteistä sie-täisi kiinnostua niin kieli- kuin aatehistorioitsijain.

Esimerkiksi *artes liberales, liberales disciplinas, studijs liberalibus*, joita Erasmus kirjassensa alussa ja lopussa ylistää nuorisolle, ovat vielä saksan-noksessa *die freyen Künste*. Vanhaluterilaisessa Pohjolassa niistä tuli *Bookli-ge Konster*, suomeksi *Kirjallisia Konsteja* (CK 146–147, 184). Kielen nyr-jähdyksestä koitui mielen nyrjähdys: liberaalin Erasmusuksen syrjäytti libristi Gezelius.

Kun sanat sairastavat, on korvilla oltava hyvä terveys.

The Finnish translation of Erasmus' *Libellus Aureus*

MATTI KUUSI

Bishop Johannes Gezelius the elder published in Turku in 1670 a Latin-Swedish-German-Finnish version in 184 pages of the booklet *Libellus Aureus de civilitate morum puerilium* by Erasmus of Rotterdam (1530).

The 40-page Finnish translation took so long that the orthography changed as the work proceeded. Nearly 12 % of the vocabulary — 153 items — were first occurrences in standard written Finnish. The translation keeps fairly closely to the Latin original and to the Swedish version by Jonas Hambreus (1620), but there are also influences from the German. The language varies between traditional literary Finnish and western dialects, but does not reflect any particular dialect consistently. On 19 occasions a word or phrase is followed by an alternative in brackets, which suggests that the translation was a collective effort.

According to the title page, the book

was intended as a text for schools 'in usum scholarum et poedagogiorum'. The present writer argues that Bishop Gezelius, who did not arrive in Finland himself until 1664, most likely used the services of some Finnish-speaking pedagogue. A comparison of the neologisms in the anonymous translation and in the works of known writers of the period 1650–1690 narrows the field down to two school rectors with a knowledge of Finnish and an interest in translation: Gabriel Tammelinus and Henrik Florinus. Linguistic and biographical evidence suggest the former, but there may also have been collaboration: as rector of the Turku Cathedral School, Tammelinus may well have already had translation drafts that could be used as a basis, and the final version could then have been sent to Florinus, the rector of the pedagogic school at Hämeenlinna, to be checked.